

محمد تقی زہتابی

انجمن مسلم

ادبی آذربایجان بلنشین قایدالاری

باغیشلايان، اولو، يوكسك،

انيلمه ين و رحيم بؤيوك آدينا

باشلاير بو

اينجى ديلم

ادبى آذربايجان ديلينين قايدالارى

پروفئسور دوكتور محمد تقى زهتابى

(كيريشىچى)

(درسله رين سس كاستى پروفئسور دوكتور زهتابى نين اوز سهسى ايله)

زهتابی، محمد تقی، ۱۳۷۷-۱۳۰۲
اینجی دیلیم: ادبی آذربایجان دیلینین قایدالاری
/محمد تقی زهتابی (کیروشچی)؛ حاضرلایان: بهزاد
ازرمی. تبریز: اختر ۱۳۸۱
ص ۶۴

ISBN: 964-6756-96-4

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیپا.
۱. زبان ترکی آذربایجانی - - دستور. الف. ازرمی،
بهزاد. ۱۳۵۱ - گردآورنده. ب. عنوان.

۴۹۴/۳۶۱۵

۹الف ۹/ز ۱۳۱۲/PI

۸۱-۱۸۲۷ م

کتابخانه ملی ایران

کتابخانه

اینجی دیلیم - ادبی آذربایجان دیلینین قایدالاری
یازان: پروفیسور دکتر محمد تقی زهتابی (کیروشچی)
حاضرلایان: بهزاد ازرمی، جیلدین خطی: داودنیکنام
ناشر: اختر/ لیتوگرافی توسیم/ چاپ اول/ ۱۳۸۱
۲۰۰۰ جلد/ رقمی/ ۶۴ صفحه/ ۷۵۰ تومان

مرکز پخش: تبریز، اول خیابان طالقانی، جنب داروخانه رازی

تلفن: ۵۵۵۵۳۹۳ (۰۴۱۱) ویا ۶۸۹۷ ۰۹۱۱۴۱۶

ISBN: 964-6756-96-4

شابک: ۹۶۴-۶۷۵۶-۹۶-۴

ایچینده کیلر

- ۵ اؤن سوز
- ۲۲ دیلیمیزین سسله‌ری و ایفبامیز
- ۲۳ چاغداش ادبی آذری تورکجه‌سینین سس قورولوشو
- ۲۴ سسلیلر
- ۲۶ سس سیزلر
- ۳۱ «أ - ه» حرفینین یازیلیشی
- ۳۳ قوشا سس
- ۳۴ کار و جینگیلتیلی سس سیزلر
- ۳۵ سسلیلهرین بؤلگوسو
- ۳۸ دوداقلانان و دوداقلانمایان سسلیلر
- ۴۰ هئجا نه‌دیر؟
- ۴۴ آهنگ قانونو
- ۴۸ آردیجیلیق یا توالی قانونو
- ۵۳ کلمه‌لهرین سون حرفی
- ۵۴ سون حرفین ده‌یشمه‌سی
- ۵۷ سسلیلرله سس سیز حرفله‌رین ایلگیسی - علاقه‌سی
- ۵۸ وورغو
- ۶۰ شکیللر

**کیتاب و کاسئت ایله ایلگیلی دوشونجه و ایستک‌لرینیزی اختر
یااین ائوینین آدرسینه و یا behzadaz@yahoo.com آدرسینه
بیلدیره بیلر سینیز. تلفن: ۵۵۵۵۳۹۳ و یا ۶۸۹۷ ۴۱۶ ۰۹۱۱**

اۇن سۆز

سن دە اۇز عصرىوى دەرىندى تانى
گىز، دولان قورقودون آختار
راكىت دۇورانىندا، اتوم عصرىنده
اپرىمىش قورقوددان سەنە نە چىخار؟

هر زامان باش اوجا ياشاماق اوچون
او عصرىن هنرىن اۇيرىمىك گەرك
أتايا گوونىمىك هنر دىيىلدىر
دونىادا هنرە گوونىمىك گەرك
سازىمىن سۆزۈ
بولوت قارا چورلو - سەند

يوردوموزون آغىر گونلەر رىنده، خلقىمىزىن دەيرلى
قهرمانلارى، يىرى گلدىكجە بۇيوك قىمتلر وئرمىكلە، اونون آغىرلىغى،
شرافتى و منافعىدن دفاع اندىب آدىنى اوجالتماغا چالشىيلار. بو
انسانلارنىن آدى تارىخىمىزىن پارلاق صفحهلەر رىنده يازىلىپ و همىشه
خلقىمىزىن سئوگى ايله دۇيونن اوركلەر رىنده پارلاياجاقدىر.

بو انسانلارنىن بىرى پروفىسور محمد تقى زهتابى ايدى.

محمد تقى ۱۳۰۲ گونش اىلى آذر آينىن ۲۲- سىنده

شېستىن "چاى محلهسى" نده آنادان اولدو. آتاسى محمد على، آناسى

سعادت و آتا - بابا ایشله‌ری کیریشچی لیک ایدی. رضا شاه زامانی سیجیل آماغین عمومی تکلیفی وئرلنده محمد تقی نین آتاسی اؤز آتا - بابا ایشله‌ری ایله ایلگیلی کیریشچی سوی آدینی سیجیلده یازیلماق اوچون سئچدی. آما بو آدین تور کجه اولدوغونا گؤره قبول اولونمایب اونون فارسجا یا ترجمه‌سی زهتابی سیجیلده یازیلدی. رحمتلیک پروفئسور زهتابی دفعه‌لرله بو آرزینی دیله‌گه تیرمیشدی کی، وضعیت مناسبه‌سه حتما سوی آدیمی کیریشچی یه چئویره‌جه‌یم. ائله‌ بونا گؤره ده اؤز دیریلیینده چاپا گتمیش، سونونجو و ان ده‌یرلی اثری - ایران تورک‌له‌رینین اسکی تاریخی کتایندا کیریشچی تخلصونو سئچدی.

محمد تقی ابتدایی تحصیلاتینی ۱۳۱۵-۱۳۰۹ گونش ایللهرینده شیبسترده اوخودوقدان سونرا ایکی ایل اوخوماقدان محروم اولوب کیریشچی لیک و اکین ایشله‌رینده ایشله‌دیسه، بیر آن بئله اوخوماق فکرینی بوراخمادی.

محمد تقی میرزه‌علی معجزین سون ۶-۵ ایل شیبسترده یاشادیغی ایللرده^۱ هفته‌ده اوچ - دؤرد دفعه اونو کوچه - بازاردا گؤروب، آدلیم بیر شاعر کیمی احترام گؤزوایله اونو سئیر ائده‌رک بو گؤروشلردن شعر اوچون هوس و اجتماعی تعهد اونون اوره‌یینده کؤک سالیردی.

^۱ میرزه‌علی معجز ۱۳۱۲-ده شیبستردن شاهرودا گنتمیشدیر.

۱۳۱۷-نین شهر یور آیینین اولل ه رینده
محمد تقی گیله تبریزدن قوناق گل میشدی. محمد تقی
قوناقلارین قاتارلا تبریزه قایتماسیندان استفاده اندیب اؤز عموغلو سو
ایله گیزلیجه قوناقلارا قوشولاراق تبریزه قاچیب اورادا بؤیوک
قارداشینین ائوینده قالیب، اوچ ایل اورتا مکتبی فیوضات
مدرسه سینده او خودو.

۱۳۲۰ گونش ایلی شهر یورین اوچونده قیزیل اوردو ایرانا
گه لن زامانلار محمد تقی تبریزین دانشسراسینا داخل اولوب ایکی
ایله اورانی بیتیرندن سونرا اون ایکینجی کیلاسی آخشاملار فردوسی
مدرسه سینده اوخویوب ادبی دیپلومونو آلیب روشدییه مدرسه سینده
اورتا مکتبله رینده معلملیک ائدی.

محمد تقی هوسله دانشگاه گنتمه یه جان آتیردی، آما
ایران دا تکجه تهران دانشگاهی وار ایدی و محمد تقی نین اورایا
گننید اوخوماغا مادی امکانی یوخ ایدی.

او ۱۳۲۴-۱۳۲۰-نجی ایلرده تبریزده حاجی یوسف
شعارین کیلاسلا ریندا عربجه و کاتولیکلر کیلیساسیندا موسیو ژوزئف
قونیدترین کیلاسلا ریندا فرانسیزجانی یاخشی اؤیرندی.

۱۳۲۵-ده آذربایجان دموکرات فیرقه سی واسطه سی ایله
تبریزده دانشگاه آچیلیب شهر یور آییندان ایشه باشلادی. محمد تقی بو
دانشگاهین ادبیات دانشکده سینده قبول اولموش ایلک طلبه لردن بیری

ایدی و سید جعفر پیشه‌وری نین هفته‌ده ایکی و هر دفعه‌ده بیر ساهات دونیا ادبیاتی درسله‌رینی دینلردی.

محمد تقی بو زامانلارین سیاسی فیکیرلهری ایله تانیش اولاراق اونلارین بیر چوخ شعارلارینی دا تایید اندیردیسسه، اؤز خلقینه گؤره تعهدلو اولدوغو اوچون اونلارین بعضی ساتقین باشچیلارینین عملیندن اوشونوردو. پروفئسور زهتابی بئله بیر خاطرهنی قولام یحیادان نقل ائدردی: "شاهین قوشونو میانایا یاخینلاشمیش گونلر ایدی. قولام یحیا ته‌له‌سیک اوتاغین قاپیسینی آچیب ایچهری گریب دئدی، تئز اولون، ایندی قیز کؤرپوسونون پارتلاتماسیندان یئتیشیرم، دورون گندک. ملی حکومتین دادسیتانی اولان آستارالی فریدون ابراهیمی سوردو: هارا؟ قولام یحیا دئدی: او تایا. ابراهیمی دئدی: بو تایدا کی بیز هله روسلارین الینده دئیلدیک بیز ایله نیله‌دیله کی ایندی اونلارین اوووجونا گیرک. من ییلیرم کی بورادا باشیما نه گه‌له‌جکدیر. آما من اؤز یوردومدا قالب جانیمی اونا قوربان ونره‌جه‌یم. ابراهیمی قالدی و تبریزده گولوستان باغیندا دار آغاجی آلتینا گئندنه سورمئی کوت - شالوار گئینمیش و یاخاسینا قیرمیزی گول تاخمیشدی."

خلاصه‌شاهین قوشونو تبریزه سوخولدو. تبریز و آذربایجانین باشقا یئرله‌رینده قورخونج پروسه‌لر کنج‌دی. بئنه مدرسه‌لر و اداره‌لرده دیلیمیزین رسمی ایشلمه‌سی یاساق اولدو و ۱۳۲۵-نجی

ایل، آذر آیینین ۲۲-سینده تبریزده دانشسرا میدانیندا تورکجه کتابلار قالانین یاندریلدی. دوقتور زهتابی دئیردی: "او گون کتابلاری یاندرانلاردان بیری مه نیم معلمیم ایدی." آمما اونون آدینی آچیقلامازدی و دئیردی: او مه نه علم اؤیره دیدی.

رحمتلی زهتابی اؤز خلقینه صاف اورکله باغلی ایدی و اؤز خلقینین بو کیمی حقارتینه و ملی - انسانی حقله رینین آیاقلانماسینا دؤز نمیردی. او اؤز دیلیمیزین یاخشسی اؤیره نیب اؤیرتمه سینی ان ته مل آددیم بیلیب بونا گؤره ده اؤزونون باکی یا گئتمه سی و آنا دیلیمیزده یوکسک تحصیل آلماسینی گه رکلی گؤروردو.

محمد تقی زهتابی ۱۳۲۷-ده خراسان یولو ایله قاچاق اولاراق شوروی یه گتدی. او شوروی تورباغینا آیاق باسدیقدا سالداتلار ایله توتولوب اوچ ایل زندانا محکوم اولوب سیبیری یه - ایش اوردولارینا گؤنده ریلدی. اجباری ایش اوردولارینین یثری تاودا چاینین اوستله ری ایدی. بو چاین اوستو قیشدا دوناردی و سالداتلار کامیونلارلا اونون اوستوندن اوردولارا گئت - گل ائلردیلر. اوردولاردا یاشایانلار قیشدا مشه له رین آغاجلارینی که سیب چاین قیراغیندا داغ کیمی قالاردیلار. یاز، چاین بوزو اریندن سونرا سو نئچه متر قالخب ده نیزه اوخشار بیر چای کیمی آخاردی. بو زامانلار که سیلمیش آغاجلار چایا بوراخیلیب نئچه یوز کیلومتر آشاغلیقدا آغاج کرخانالاریندا توتولوب که سیلردیلر.

پروفیسور زہتابی دئیردی: "اجباری ایش اوردولاریندا یاشادیغیم زامانلار آغاچلار و اورادا ایشلہین انسانلاردان باشقا یالنیز ایکی دفعہجانلی موجود گؤردوم. اونلارین بیری قارلارین ایچینده قاجان دہلہ(سنجاب)یہ اوخشیان بیر حیوان ایدی. بیر دہ کی ہاوالارین یوموشانان زامانلاری بولوت کیمی یترہ چؤکن میغیغالار اولوردو. بیز آزاد ہاویا چیخماق اوچون ہر یثریمیزی اؤرتمہلی، اوزوموزہ تور سالمالیدیق. بیر گون بیزلردن بیری تورسوز ائشیہ چیخدی. آرزاماندا میغیغالار اونو دیدیب سومویہ چیخارتدیلار."

زہتابی سییری دہ چوخلو تورک و غیر تورک لہ یاخیندان تانیش اولوب اونلارلا مدنی فیکیر آلیش - وئریشی ائلیردی. او دئیردی: "اوردولاردا دونیانین و شوروی نین ہر نقطہ سیندن آدم وار ایدی، آمریکالی، فرانسیز و آلمانلی دان توتמוש قارا دہری، تاتار و تورکیہلی یہ دک. اوردولاردا یالنیز انگلیسلی گؤرمہ دیم."

او، سییری دہ ایکی ایل اجباری ایشدن سونرا دوشنبہ یہ گؤندہ ریلیب اورادا دؤرد ایل قالب اورتا مکتب دیپلومون الدہ اولمادیغینا گؤرہ آخشام مکتبیندہ اوخویوب دیپلوم آلدی. سونرا دیپلومو بیر عریضہ ایلہ باکی دانشگاہینا گؤندہ ریب اورادان جاواب آلینجا اؤزونو ۱۹۵۴ میلادیدا باکی دانشگاہینا یئتیریب آذربایجان دیل و ادبیاتی بؤلوموندہ آد یازدیردی.

پروفیسور زھتابی دئیردی: "تازا دانشگاھا گیردیییم گونلر ایدی. یاتا قخانامیزین مسولو اخلاقی توند اولان بیر روس قادین ایدی. او مہنہ ساری گہلیب آدمی سوروشدوقدان سونرا دئدی: سہنی دانشگاہین ریسی چاغیریر، گنت گؤر نہ دئیر. بیر آز قورخدوم. کنچیرتدیییم چہ تین گونلر گؤزوم اؤنوندہ جانلانندی. بو خاطرہنین آردینی معاصر ادبی آذری دیلی کتابیندان توتوروق:

ایشتمیشدیم کی باکی دانشگاہینین ریسی بؤیوک شیمیست، مخترع آکادمیک نخجوانلی یوسف محمد علی یئف ایدی. او ایکینجی دنیا محاربه سی دؤورو شیمی علمی ساحہ سیندہ تازا اختراعلاری ایلہ سووت اوردولارینی قطععی مغلوبیتدن نجات وئرمیشدی.

ریس او تاغینا گئتدیم. کاتبہ سی آدمی خبر آلیب ایچہری گیردی و قایدراق:

- بویورون - دئیہ، مہنی ایچہری بوراخدی.

ایچہری گیریب سلام وئردیکدہ، اؤز میزی دالیندا اوتورموش آکادمیک یوسف محمد علی یئف آدمی و ہارالی اولدوغومو سوروشدوقدان سونرا:

- ہانسی رشتہ دہ اوخوماق ایستہ بیرسن؟ دئیہ، سوروشدو.

- آذربایجان دیل و ادبیاتی بؤلوموندہ - دئیہ، جاواب وئردیکدہ، ریس قباغیندا اولان دیپلوما اشارہ اندرک:

- بئله ياخشى قيمتلرله نيه اورادا اوخويورسان، گل شيمي بۇلومونده اوخو - دئدى.

- حرمتلى آكادئميك، مه نيم خلكيمين احتياجى ههله بونادير - دئيه، جاواب وئرديم.

- بو سۇزله ريمي ائشيدن دانشگاه ريسى آكادئميك ايلان وورموش كيمي ديك يئرندن قالخيب گلدى و مه نيمله صميمى و محكم ال وئررك:

- سه نه موفقيتلر آرزىلايرام - دئيه رك، مه نى يولا سالدى.

باكى دانشگاهيندا تحصيل بئش ايل چكدى و تحصيلينين بئشينجى ايلينين اوليندن باشلاناراق ۱۵ ايله دك همين دانشگاهين شرق شوناسلىق دانشكده سينده عرب دىلى و ادبياتىنى تدريس ائتمه يه باشلادى. دوكتور زهتابى اؤز علمى دوكتوراسىنى آلدىقدان نئچه ايل سونرا، عرب ادبياتى اوزره دوستتليك علمى درجه سىنى آلدى.

دوكتور محمد تقى زهتابى درسين بيتيرندن سونرا هر آن اؤزونو خلقينه چاتديرماق و اؤيرنديكلهرىنى اونلارا اؤيرتمك فيكرينده ايدى. او، ايلك آدديم اوچون شوروى نين ده مير دووارينى ياريب اورادان چيخماغى و سونراكى آددىملاردا ايران دان انشيكده ياشايان وطنداشلارى ايله ايلگيلنمه و نهايتده شاه رژيمينين دئوريلمه سى و اؤزونون ايرانا قايتماسىنى لازم گؤروردو. او، بو

فیکری یئرینه یئتیرمک اوچون ۱۲ ایل باکی - موسکو آراسیندا گل - گت ائندن سونرا عراقا گنتمه یه امکان تاپدی.

دوقتور زهتابی ۱۹۷۱ میلادیدا عراقا گندیب باغدادین دانشگاهیندا سگگیز ایل فارس و اسکی تورک دیلله رینی تدریس ائدی و بو مدته یازدیغی اثرلر اساسیندا باغداد دانشگاهینین علمی شوراسی طرفیندن پروفئورلوق درجه سینی آلدی.

پروفئور زهتابی عراق دا یاشایان ایللرده اورائین قوزئیینده کرکوک، توزخورماتو، داقوق، تلعفر، منده لی، آلتین کؤپرو و ... شهرلر و منطقه له رینده یاشایان آذری تورک خلقله ری^۲ و اونلارین ادیب و شاعرله ری ایله تانیس اولور. هم ده هر ایل اوروپایا سفر ائدیب اورادا یاشایان ایران آذربایجانلی طلبه لرله گؤروشوب اونلارین ایسته یینه گؤره ایران تورکجه سینین صرفی کتایینی یازیب، هامان طلبه لر بو کتابی ۱۳۵۵ گونش ایلینده آلمان دا چاپ ائدیله ر.

پروفئور زهتابی اسلامی انقلاب پیروز اولاندان بیر هفته سونرا اؤزونو آنا تورپاغا یئتیرمک اوچون عریضه یازیب اوخو ایلی بیتندن سونرا دولتین اجازه سی ایله ۱۳۵۸-نجی ایل، تیر آیینین اوچونده وطنه قایدیب او ایلین بهمن آییندن تبریزین دانشگاهیندا ایشه باشلایب، عرب و آذربایجان تورکجه سی دیلله رینی تدریس

^۲ بونلار اؤزله رینی تورکمن آدلانديرديقلارينا رغا ديبلله ري آذربايجان تورکجه سی کیمیدیر.

ائتدی. تبریز دانشگاهیندا ایشله مک ایییرمی آیدان آرتیق
سورمه دی و ...

پروفئور زهتابی بیر نچه ایل مطالعه و تحقیق ایله مشغول
اولوب، بعضی درگیلرده مطلب یازیب و اؤز اثرله رینی تنظیم ائتدی.

۱۳۶۸-ده تبریز رادیو اداره سینین آذری شعبه سی (برون
مرزی)، پروفئور مراجعه انده رک، معاصر ادبی دیلیمیزین تدریسینی
اوندان ایسته دیلر. بو کیلاسلا رین ادامه سی ان آز ایکی ایل سور دو.

هامان ایل لردن باشلاناراق تبریز معارفچیلیک حرکتی اوج
توماغا باشلامیشدی. ۱۳۷۰-نجی ایل تیر آیینین ۴-۱ گونله رینده
تبریزده نیظامی گنجوی نین ۸۵۰ ایلیک بین الملل کنگره سی
کئچیریلیددی. بو کنگره تبریز و منطقه نین ملی معارفچیلره رینین بیری
- بیرینی تانیماغینا و ایلگیلنمه سینه چوخ یاخشی امکان یاراتدی. بو
ایلگیلر سونرا بؤیوک مدنی حرکتله ره چئوریلدی. بو حرکتله رین
باشیندا پروفئور زهتابی دورموشدو.

تاریخی گونلر یاخینلاشمیشدی. آذربایجانین معارفچیلیک
دوناسینا یئنی بیر روح گلیمیشدی. بارلاق مدینتی اولان ملتیمیزین اؤز
دیلینده تحصیل آلمادیغی ان بیرینجی مشکل کیمی تانیلردی. بونا
گؤره نچه دیل کیلاسی ائولرده تشکیل تاپیب، پروفئور زهتابی
دیلمیزین سس و صرفینی اؤیرتمه یه باشلادی. بو کیلاسلا ردا تدریس

اولان درسler تکمیللەشندن سونرا "معاصر ادبی آذری دیلی" کتابی
آدی ایله چاپا بوراخیلدی.

قورولان کیلاسارلین سویهسی گتتدیکجه یوکسه لیردی.
سونراکی کیلاسارلار تاریخ درسی ده آرتیریلدی. کیلاسارلار داها
آرتیق بحث جلسەلەرینه اوخشاییردی. هر هفته اؤیرنجیلر و
پروفئسورون اؤزو تازا تاپدیقلاری و اوخودوقلارینی بیر آرایا قویوب
تدریس ایله بحث بیرلیکده قاباغا گتدیردی.

پروفئسور دیل درسله رینده اولدوغو کیمی، تاریخ
درسله رینی ده اؤزو تایپ ائله ییب اوشاقلارا وئریردی. همین بو جزوه لر
کامللەشندن سونرا "ایران تورک لهرینین اسکی تاریخی" کتابی آدیله
اجازه آلینیب چاپا بوراخیلدی. بو کتاب پروفئسور زهتابی نین شاه
اثریدیر و خلقیمیزین فکرینده بؤیوک تحول یاراتدی.

دئدییمیز دیل و تاریخ کیلاسارلاری معارفچیلیک
جریانینین قاینار گؤزو اولوب، اونون مستقیم و غیر مستقیم تاثیر
درگیلر، مدنی، ادبی و هنری توپلوملار، شنلیک بیغوالاری، طلبه لر
ایچینده، چاپ اولونان کتابلار و عمومون فکرینده گؤزه چارپیردی.
بو تاثیرین گتیشلمه سی اوچون کیلاسارلارین آرتماسی
لازم گؤرونوردو. بونون اوچون ده یاخشی استقبال وار ایدی.

پروفئسور آنادان اولدوغو شهر- شیبستری چوخ سئوردی. ائله
اورادا دا اؤز ائوینده تکک یاشیردی. او، کیلاسارلاردا حاضر اولماق

اوچون شیبسترین مینی بوسلاری ایله ۶۵ کیلومترلیک یولو شیستر - تبریز آراسیندا مرتب گن‌دیب گه لیردی. ۷۰ یاشلی قوجامان قورقود آتامیز یای دئمیر، قیش دئمیر، یولون اوزاقلیغی و خطرله رینی سایمیر، ایستی، سویوق، قار، کولک، یاغیشدا سئوه - سئوه گه لیب گن‌دیر و کیلاساردا تمناسیز تدریس اندیر و مدنیتمیز اوچون لازم اولان متخصصله ری تربیت اندیردی.

اوستده کی مشکله رین آرادان قالدیر یلماسی و اؤیره تیمین گنیشلنمه سی اوچون، چالیشقان اوشاقلار چوخ فیکیرلر ائله دیلر. بو فیکیرلردن بیرینین محصولو ائله دیلمیزین سس بحثینین درسله رینی احتیوا اندن بو کتاب و کاسئت دیر. بو فیکیر و اونون حیاتا کنچمه سینین بوتون ایشله ری دوقتورون جاوان، چالیشقان و صمیمی اؤیرنجیسی بهزاد آزر می دندیر. امکان اولسایدی بو ایش ویدئو ایله اولاجاق ایدی. آما حتا معمولی ضبط دستگاهینا دا امکان اولمادی و بهزاد اؤز امکانینا گؤره آنجاق بیر کیچیک واکمن آلیب، سه سی اونونلا کاستته آلماغی باشارا بیلدی. بیز، دوقتورون اثرله رینین تنظیم و ویراستارلیغیندا (هم اونون دیریلیینده و هم اؤلوموندن سونرا) چالیشان عزیزیمیز بهزادا الله رینیز آغریماسین دئییب، اونا بو یادگاری ملتیمیزه یارادیب، قورویوب ساخلادیغی و بوگون الیمیزه چاتدیردیغی اوچون متدارلیغیمیزی بیلدیریریک.

پروفیسور زہتابی "ایران تورک لہرینین اسکی تاریخی" کتابینین بیرینجی جیلدی ۱۳۷۶-دا چاپدان چیخانندان سونرا زحمتلہرینین حاصلینی دہرن بیر انسان کیمی چوخ سٹوینیردی. او، ۱۳۷۷-نجی ایل، آذر آییندا آلمان دا قورولموش بیر مدنی کنگرہ یہ چاغریلاراق اورادا اشتراک ائدیب، دئی آیی اوچاقلا تہرانا قایتدی. پروفیسور تہران دان بیر باشا تبریزہ قایتمالی و صیرسیرلیکلہ یولونو گؤزلہ یین معارفچیلرلہ گؤروشہ جک ایدی. آمما شیستہرہ گندیب ائوینہ باش وورانندان سونرا تبریزہ گلہ یی ایستہ میشدی.

تبریزدہ اونو گؤزلہ یینلر خٹیک گؤزلہ ییندن سونرا نییاران اولوب شیستہرہ قوہوملارینین ائوینہ زنگ ائدیرلر. اونلار دوواردان آشیب پروفیسورون اوتاغینا کنچیرلر. پروفیسور یول پالتارلارینی دہیشمیش و تلفونو پریریزہ تاخدیغی حالدا حیاتی نی قورتارمیش ایدی. بو قارا خبر ہر یئرہ یاییلدی. آذربایجانین ہر یئریندن و تہران دان سون وداع اوچون شیستہرہ گلدی لر و اونو جلاللی بیر تشیع ایلہ شیستہرہ تورباغا تاپشیردی لار.

×××

پروفیسور زہتابی اؤز ملتینین حقلہرینہ اینانمیش و او حقلہرین آلینماسینا ارادہ ائتمیش مصمم، قورخماز، یورولماز، سارسیلماز، ... قہرمان بیر انسان ایدی.

بیر گون ۱۳۷۱-نجی ایلده یولداشلاردان بیرى اصرارلا پروفئسور ایله گؤروشمک ایسته دی. اونو شیبستره پروفئسورون گؤروشونه آپاردیم. یولداشیم پروفئسورون سلامتلیینه گؤره چوخ حساس و علاقهللی اولدوغونو بیلدیریب و اوستو اؤرتولو پروفئسوردان اؤز سلامتلیینه گؤره آرتیق فیکیر وئرمه سینى، احتیاطلی اولماسینى و اثرله رینین نسخه له رینى آرخایین آداملارا تاپشیرماسینى ایسته دی. پروفئسور شیرین گولومسه ییب اولومون چاره سیز و حتمى اولماسیندان بیر آز دانیشدی. سونرا قیافه سی تام جیدیله شیب چوخ محکم دئدی: "آمما من اؤز خالقیمین حقینى اثبات ائتمه یینجه اولمه یه جه یم" و دئدیینه ده وفالى قالدی.

او بوتون انسانلاری و ملتله رى، اؤزلیکله علمى، مدنى و ملی شخصیتله رى سئوردی و اونلارین آدینى احتراملا چه کردی. اؤز ملتینه و اونون دیلی، تاریخی، شخصیتله رى و مدنیتینه وورغون ایدی. کیچیک اوشاقلارا سئوه - سئوه باخیب، اونلارین تعلیمینه سفارش ائدیب "بونلار بیزیم گه له جک اومودلاریمیزدیرلار" دئیردی. جاوانلارا ملی عادت - عنعنه له رینه باغلی قالاراق عایله قورمالارینى توصیه ائلردی. اؤز شخصی حقله ریندن چوخ راحت کئچردی، آمما باشقالارینین بو کیمی حقله رینین انصافلا گؤزله نیلمه سینه گؤز اولاردی. اؤیرتمه یه هوسلی، اؤیرنمه یه کؤنوللو ایدی. اؤزونو باشقاسیندان اوستون توتمازدی. اؤزونو اؤیمزدی، اؤیولمه یی

سئومزدی. چوخ ساده کئچینردی. اؤزونو مشکلات قارشیسیندا سیندیرمزدی. یاتماق و یئمه یه چوخ آز زامان قویاردی. هر لحظه شور و هیجانلا ایشله مکده ایدی. اونون حرکتله رینه باخسایدین دئیردین قالمیش و گنجیکمیش ایشی وار و زامانی الدن وئرمک ایسته میر. دوغرودان دا او، عمر و نون سون یئددی ایلینده یئتمیش ایل یاشادی و یئددی مین ایللیک مدنیتمیزی اوزه چیخارتدی. اونون واختینی دولدوران ایشلر بو نچه حالدان ائشیکده دئییلدی:

× اوخوماق،

× یازماق و یازیلارینی اؤز کهنه تایپ ماشینی ایله تایپ ائله مک،

× تاریخ، دیل و مدنیت آراشدیرمالاری اوچون گزمه - دولانما،

× مدنی فعالیتلری اولانلارلا گؤروشمه، تانیشما و دانیشما،

× کیلاساردا حاضر اولوب دیل و تاریخیمیزی تمناسیز اؤیرتمه.

پروفنصور زهتابی دان قالان اثرلردن چوخلو مقاله دن باشقا،

آشاغیدا کیلاری سایماق اولار. بو اثرلهرین ایلك دؤنه چاپ اولدوغو

یئرلر ده وئریلیبدير:

۱- بئش دیلده (آذربایجان تورکجه سی، فارسجا، عربجه، کوردجه

و بلوچجا) یاییلان "اتحاد یولی" درگیسی - باغداد

۲- پروانه نین سرگذشتی (شعر مجموعه سی) - باغداد

۳- باغبان ائل اوغلو (منظومه) - باغداد. بو منظومه داها سونرا

تکمیلله شهرک تبریزده یئتیدن باسیلدی.

- ۴- بختی یاتمیش (منظومه) - باغداد
- ۵- چیریک افسانه‌سی (منظومه) - ایستانبول
- ۶- بد قالا سیندا (منظومه) - بئرلین
- ۷- اوچ آیلیق ارک درگیسی - بئرلین
- ۸- هستی نسیم (فارسجا شعر مجموعه‌سی) - باغداد
- ۹- جنایات ۲۵۰۰ ساله شاهان ایران (فارسجا، نئچه نفر له بیرلیکده) - باغداد
- ۱۰- آیا زبان فارسی به زبانهای ملل دیگر ایران برتری دارد؟ (فارسجا) - باغداد. بو اثر ده انقلاب دؤنه مینده تبریزده افسست اولاراق یئیندن باسیلدی.
- ۱۱- قواعد الفارسیه (عریجه) - باغداد
- ۱۲- زبان آذری ادبی معاصر (فارسجا) - تبریز
- ۱۳- معاصر ادبی آذری دیلی - تبریز
- ۱۴- علم المعانی (لکسیکولوژی - فارسجا) - تبریز
- ۱۵- قوی اولسون اون (حکایه مجموعه‌سی) - تبریز
- ۱۶- معاصر ادبی آذری دیلینین نحوی - تبریزده اؤنجه احرار و داها سونرالار فجر آذربایجان قزئته له رینده
- ۱۷- ایران تورک له رینین اسکی تاریخی (ایسلاما قدر)، ایکی جیلده - تبریز

- ۱۸- عروضون تورک فولکلوروندا کؤکله‌ری - تبریزده چیخان
 مه‌د آزادی قزئته‌سینده آردی که سیلمه‌دن چاپ اولموشدور.
- ۱۹- قشقای یایلاغا کؤچور (منظومه) - زنگان دا امید زنجان
 قزئته‌سی
- ۲۰- شاهین زنجیرده (منظومه‌لر مجموعه‌سی) - تبریز
- ۲۱- دوستوم علی آغا واحدین عزیز خاطریره‌سینه - تبریز
- ۲۲- تئلم خان، حیاتی و یارادیجیلیغی (رحمتلیک علی کمالی ایله
 بیرلیکده) - چاپ اولونمامیش
- ۲۳- گؤز یاشیندا قهقهه‌لر (منظومه) - چاپ اولونمامیش
- ۲۴- قرآن دا ملی مسئله (تورکجه و فارسجا) - چاپ اولونمامیش
- ۲۵- بیرجه جوت گؤز (منظومه) - چاپ اولونمامیش
- ۲۶- گنجلر چه‌لنگی - چاپ اولونمامیش
- ۲۷- بیر اوخدا نچه نشان (۱۲ پرده‌لیک اویون اثری) - چاپ
 اولونمامیش.

آرخایین

آنا دىلىمىزىن سىلەرى و الفبامىز

چاغداش علم دونياسىندا ھىر بىر دىلى اۋىرنىمككى استەدىكە

سىرا ايله اونون اوچ جەھىنى اۋىرەنرلىر:

۱- سىس قورولوشو

۲- صرف

۳- نحو.

آنا دىلىمىز آذرى تور كجەسىنى اۋىرنىمكە دە اىلك نوبە دە

اونون سىس قورولوشو و دوزگون يازىب اوخوماغا گەر ك اولان

اىلكىن يازى قايدالارىلە تانىش اولوب اۋىرنىمككى لازمدىر.

چاغداش ادبی آذری تورکجه سینین سس قورولوشو

دیل انسانلار آراسیندا انسیت، علاقه و ایلگی واسطه سیدیر. بیر جمعیت و یا توپلومون عضوله ری انسیت واسطه سی اولان دیلدن استفاده ائده رک، فیکیرله رینی بیری - بیرینه چاتدیرار، بیری - بیرینی باشا دوشر، ایشله رینی گؤررلر. بنه لیکله ده توپلومون ویاخود جمعیتین ایشی دایانمادان ایره لی گئدر.

انسانلار اؤز فیکیرله رینی و نظرده توتدوقلارینی دئمک و مقابل طرفله ره چاتدیریب، باشا سالماق اوچون بیتیش فیکیرله ره مالک اولان آیری - آیری جمله لردن استفاده ائدرلر. بو جمله له ری دوزلتمک اوچون هر کس نظرده توتدوغو فیکری داها ساده، بیغجام، ده رین و توتارلی شکیلده ایفاده ائتمه یه کؤمک ائدن کلمه له ری سئچیب، اونلاری دیلین صرف و نحو قایدالاری اساسیندا سیرا ایله سؤیله یر. باشقا سؤزله دئسک، انسانلار فیکیرله رینی ایفاده ائتمک اوچون جمله لردن استفاده ائدرلر، جمله لر سؤزلردن دوزه لر، هر بیر سؤز و کلمه ده معین سسلردن یارانار.

مثلاً: "ال" کلمه سی ایکی "آ" و "ل" سسله ریندن، "آنا" کلمه سی اوج "آ"، "ن" و "آ" سسله ریندن؛ "یورد" سؤزو دؤرد "ی" + "و" + "ر" + "د" سسله ریندن؛ "تانری" کلمه سی بئش "ت" + "آ" + "ن" + "ر" + "ی"

سسله ریندن؛ "آذربایجان" سؤزو اون "آ + ذ + آ + ر + ب + آ + ی + ج + آ + ن" سسله ریندن یارانمیشدیر.

هر بیر دیلین مختلف لهجه له رینده ایشله ن سسله رین سایى چوخ اولار، لاکین هر بیر ادبی دیلده، لهجه لرده ایشله ن بو سسله رین چوخ و تقریباً هر یئرده و بوتون لهجه لرده ایشله نله ریندن استفاده ائدرلر. چاغداش ادبی آذری دیلینده ۳۲ سس واردیر کی، آذربایجان جمهورىسى و ایران آذری له رى و تورک له رین اکثرى داخلینده ایشله نیر.

ادبی دیلیمیزین بو ۳۲ سه سی تلفظ طرزى باخیمیندان ایکی قسمته بؤلونور:

۱ - سسلیلر /صدا دارلار - مصوتلر /

۲ - سس سیزلر /بیصدا لار - صامتلر /

۱ - سسلیلر:

ادبی دیلیمیزده دوققوز سسلی - مصوت واردیر کی، بونلاردان عبارتدیر:

۱- آ: آنا + بابا + آنا + آدام + آذربایجان + ... کلمه له رینده اولدوغو کیمی.

۲- آ-ه: ال + گلکک + نه نه + ارک + اتک + الجک + ... سؤزله رینده اولدوغو کیمی.

۳-ئ: ائلدىرىم + آيىق + آچىق + ائشىق + ائلىق + ... كلمەلەرىندە
ائىتىدىيىنىز كىمى.

۴-ئ: ائكى + بىر + تىكىش + بىلىجى + ائپلىك + ... سۆزلەرىندە
اولدوغو كىمى.

۵-ئ: ائل + ائو + ائشىك + بئله + ائله + ئئل + بئل + تئل + ...
كلمەلەرىندە ائشىدىلن كىمى.

۶-ؤ: اوغلان + او + او دون + او جاق + ... سۆزلەرىندە اولدوغو
كىمى.

۷-ؤ: او زو + او ز گە + او كوز + او لچمك + او ردك + ...
سۆزلەرىندە ائىتىدىيىنىز كىمى.

۸-ؤ: ئىجە كى، او زون + او زاق + او چماق + قورۇ + اولۇ + سو + ...
كلمەلەرىندە ائشىدىرىسىنىز.

۹-ؤ: او زوم + او ز + او چونجو + سو پورمك + كو رك + ...
سۆزلەرىندە اولدوغو كىمى.

سەلىلەرى دىئىندە بوغازدان چىخان ھاوا آخىنى - جىريانى
بوغازدا و آغىزدا ھىچ بىر مانعە يە راست گلەمدن آزاد و سىرىست
شكىلدە آغىزدا چىخار. سەلىلەرى تەلفىز ائندىدە بوغاز، دىل،
دوداقلار، دىشلر و سايىرە مەين شكىل و حالا دوشىرلر، لاکىن ھاوانىن
بوغازدان چىخماسىنا ھىچ بىر مانع و انگل تۇرتمىلر. دوققوز سەلىنىن

هر هانکيسینی تلفظ ائتسز، بو واقعیتی گؤره بیلر سیز. آنا دیلیمیزین سسلیله‌ری فارس دیلینین سسلیله‌ریندن هم چوخ، هم ده فرقلی دیر.

۲ - سس سیزلر

ادبی آذری دیلینده ۲۳ سس سیز و یا بیصدا واردیر کی، تقریباً فارس دیلینین سس سیزله‌ری ایله عینیدیر. دیلیمیزین سس سیزله‌ری بونلاردیر:

ب + پ + ت + ج + چ + خ + د + ر + ز + ژ + س + ش + غ
+ ف + ق + ک + گ + ل + م + ن + و + ه + ی

بونلارین دیلیمیزده تلفظو تقریباً فارس دیلینده اولدوغو کیمیدیر. سس سیزله‌رین هر بیرینی تلفظ ائله‌ینده، بوغاز، دیل / دیلین اوجو، اورتاسی و یا سون قسمتی / دیشلر، دوداقلار و سایره تلفظ آئله‌ری و یا اورگانلارینین بیری و یا بیر نجه‌سی معین شکله دوشه‌رک، بوغازدان ائشیه چیخماق ایسته‌ین هاوانین چیخماسینا مانع اولار و بونونلا دا سس سیزلر - صامتار یارانار. آنا دیلیمیزین ۲۳ سس سیز و یا بیصدا سسین هر هانکيسینی امتحان ائدیب، تلفظ ائتسز، بو واقعیتی عیانی شکیلده گؤره بیلر سیز. مثلاً "ب" نی تلفظ ائندنه دوداقلار برک بیری - بیرینه یایشیب، هاوانین چیخماسینا مانع اولار و بیردن آچیلاندا "ب" سه‌سی یارانار.

آنا دیلیمیزین ۳۲ سه سینین هر بیرینین یازیدا بیر علامتی،
اشاره سی و یا حرفی واردیر. دئمک دیلیمیزده ۳۲ حرف واردیر کی،
الفبامیزی تشکیل ائدیر.

دئدیک کی، ادبی آنا دیلیمیزین سس سیزله ریله فارس
دیلین سس سیزله ری تقریباً عینیدیر. لاکین مختلف دونیا دیلله رینده
سس سیزلر هم سای، آز - چوخلوق، هم ده تلفظ طرزنی باخیمیندان
قسما بیر - بیریندن فرقله نرلر. مثلا عرب دیلینی گؤسته ره بیله ریک
کی، سگیز ائله بیصدا - صامت سه سه مالکدیر کی، آنا دیلیمیزده
یوخدور. ادبی عرب دیلینده اولان بو خصوصی صامتله بونلاردیر:

۱- ث: مثلث + ثلث + مثال + مثل + اثاث + ... کیمی عرب
سؤزله رینده اولدوغو کیمی.

۲- ح: نئجه کی، حرارت + حد + حکیم + حاکم + محکمه + ...
کیمی عرب سؤزله رینده واردیر.

۳- ذ: نئجه کی، لذت + ذلت + ذکاوت + ذاکر + عذر + ... کیمی
عرب سؤزله رینده ائشیدیر سینیز.

۴- ص: نئجه کی، صدر + مصدر + صامت + قصاص + صنعت + ...
کیمی عرب سؤزله رینده اولدوغو کیمی.

۵- ض: نئجه کی، ضروری + ضرر + قاضی + قضاوت + مرض +
ریاض + ... کیمی عرب کلمه له رینده گؤرورسونوز.

۶- ط: طلب + طلبه + مطلب + خط + خطاط + اطاعت + ... کیمی
عرب سؤزله رینده اولدوغو کیمی.

۷- ظ: سه سی کی، ظلم + ظالم + مظلوم + تلفظ + نظم + انتظام + ...
کیمی عرب سؤزله رینده مشاهده ائدیر سینیز.

۸- ع: سه سی کی، علم + معلم + عالم + سامعه + معین + عدد + ...
کیمی عرب کلمه له رینده نظره چار پیر.

آذربایجان خلقی ایله عرب خلقینین دینی واحد اسلام
دینیدیر، بو دینی بیر لیک و مدنی یاخینلیق تاریخ بویو بیر سیرا دینی
اصطلاحلار و یا عادی عرب کلمه له رینین آذربایجان دیلینه
کنچمه سینه سبب اولموشدور. عرب دیلیندن دیلیمیزه کنچن بو دینی و
عادی کلمه لر دیلیمیزده عرب دیلینده اولدوغو کیمی یازیلیمشدیر، بونا
گوره ده بو کلمه عرب کلمه له ری داخلینده گؤستر دیلیمیز عرب دیلینه
مخصوص اولان سگیز سه سی احتوا ائدن کلمه لر ده اولموشدور.

بو عرب کلمه له رینده کی گؤستر دیلیمیز سگیز حرف عرب
دیلینده تلفظ اولدوغو کیمی دئیل، آنا دیلیمیزین سس ترکیبینه
اویغون و موافق شکیلده تلفظ اولونوب، دئیلسه ده، یازیدا اصیل عرب
دیلینده یازیلدیغی کیمی یازیلیمیش و بوگون ده اساسا هامان شکیلده
یازیلماقدادیر.

بونون نتیجه سینده بوگون ۳۲ حرفدن عبارت اولان الفبامیزا ۸
حرف ده علاوه اولموشدور، آنجاق بو علاوه ۸ عرب حرفینین تلفظو

عرب دیلینده اولدوغو کیمی یوخ، بلکه آنا دیلیمیزین سس ترکیبینه
 اویغون شکیلده اولور. یعنی "ث" و "ص" حرفله ری عادی "س" کیمی،
 "ذ - ض - ظ" حرفله ری عادی "ز" کیمی، "ح" حرفی عادی "ه"
 کیمی، "ط" حرفی معمولی "ت" شکلینده و "ع" حرفی مختلف یئرلرده
 گاه اوزون "آ" /عالیم + عادل + عاقل + تعالیم + ... /، گاه اوزون "آ"
 /معمول + تعلیم + ... /، گاه "ئ" /علم + عین + عشق + ... / و سایره
 شکللرده تلفظ اولونور.

چاغداش آنا دیلیمیزده اولان بو ۴۰ حرفین تلفظ اولماسی،
 کلمه نین اولی، اورتاسی و آخیریندا یازیلما شکلینی جدولده مشاهده
 ائدیرسینیز.

سیرا	اولده	اورتادا	آخریدا	حرفین آدی	سیرا	اولده	اورتادا	آخریدا	حرفین آدی
۱	آ	ا	ا	ا	۲۱	ط	ط	ط	--
۲	ا	هـ	هـ	هـ	۲۲	ظ	ظ	ظ	--
۳	ب	ب	ب	ب	۲۳	ع	ع	ع	--
۴	پ	پ	پ	پ	۲۴	غ	غ	غ	Ge
۵	ت	ت	ت	ت	۲۵	ف	ف	ف	Fe
۶	ث	ث	ث	ث	۲۶	ق	ق	ق	Qe
۷	اڭ	ئ	ئ	ئ	۲۷	ک	ک	ک	Ke
۸	ج	چ	چ	چ	۲۸	گ	گ	گ	Ge
۹	چ	چ	چ	چ	۲۹	اؤ	اؤ	اؤ	U
۱۰	ح	ح	ح	ح	۳۰	و	و	و	Ü
۱۱	خ	خ	خ	خ	۳۱	ل	ل	ل	Le
۱۲	د	د	د	د	۳۲	م	م	م	Me
۱۳	ذ	ذ	ذ	ذ	۳۳	ن	ن	ن	Ne
۱۴	ر	ر	ر	ر	۳۴	اؤ	اؤ	اؤ	O
۱۵	ز	ز	ز	ز	۳۵	اؤ	اؤ	اؤ	Ö
۱۶	ژ	ژ	ژ	ژ	۳۶	و	و	و	Ve
۱۷	س	س	س	س	۳۷	هـ	هـ	هـ	He
۱۸	ش	ش	ش	ش	۳۸	ی	ی	ی	Ye
۱۹	ص	ص	ص	ص	۳۹	ای	ای	ای	I
۲۰	ض	ض	ض	ض	۴۰	ای	ای	ای	I

“آ-ه” حرفين يازيليشى

بوگونكو يازيميزدا آنا ديليميزين ۳۲ سەسەينين ھەر بيريسەينين اۋزۈنە مەخسۇس ھەرفى ۋاردىر، ھەتتە نەجھە كى، جەدولەدە گۆرۈشۈنۈز، دوققۇز سەسەيمەزىن ھەر بيرەينە دە مەخسۇس ھەرفى ۋار ۋا بىرى ھەرفلەر قارىشەدەر يەلمەزلەر، ھال بو كى، قەدىم زامانلاردا سەسەيلەر يەمەزىن چۈخۈ يەلمەزدى. بو گۈن دە يەمەزدا “آ-ه” سەسى، يەمەغى سەرتەندەر مەك ۋا چۈن، بىر سەرا ھالاردا يەلمەر. ديلەمەزىن رەسىمى - ھەمى تەمەم تۇتان مەكەزى ۋا لاجاق دارالھنۈن ۋا آكادەمەنەن يەرا نەمەسى ۋا “آ-ه” سەسەينە ھارادا يەزىلەپ، ھارادا يەلمەمەسى بارەدە رەسىم تۇتۇپ، قەرا قەبۇل ائدەنە قەرىز ھەلەلەك “آ-ه” سەسەينە ھارادا يەزىلەپ، ھارادا يەلمەمەسى قەيدالارنى رەعايت ائتمەلەيەك. بو قەيدالار بۇنلاردان ھەبارتەدەر. البتە بو قەيدالار اساسا تۈرك كەلمەلەرى بارەدەدەر:

۱- كەلمەنەن ۋا لىندە “آ-ه” سەسى سادەجە بىر الف // شەكلەندە

يەلمەلەدەر. مەثل:

ال - ات - امەك - اتەك - ارەسەن - اكەن - اكەك - اسمەك - الكە.

۲- كەلمەنەن ۋا رتالارنىدا “آ-ه” سەسى ھەجەنەن آخىرەندا ۋا لسا،

گەردە “ه” شەكلەندە يەزىلەر. مەثل:

الہمک - اہیم - گہلہ جک - گہلین - الہیہ جیم - گہلہ جیم - مہنہ
- نہنہ - سہنہ

۳- "آ-ہ" سہسی ہتجانین اور تاسیندا اولاندا، یعنی ائلہ بیر ہتجادا
کی، "آ-ہ" دن قاباق بیر سس سیز و اوندان سونرا دا بیر سس سیز
اولسون، یازیلماز. مثلا:

آ + ذر - میلچک - الجک - گلیمک - اکمک - مندن - سندن -
اللس.

بو حال کلمہ لہرین آخیریندا داھا چوخ اولور.

۴- "آ-ہ" سہسی کلمہ نین سونوندا گیرده "ہ" کیمی یازیلار. مثلا:
نہنہ - مہنہ - سہنہ - سہلہ - چہنہ - گہنہ - گلیمہ.

قوشا سس

دیلیمیزده بعضی کلمه لرده عینی سس یان - یانا گه لیر. بنله حاللاردا هم حرفله رین هر ایکیسینی یازماق اولار، هم ده بیرینی یازیب، اوستونده تشدید قویماق اولار. مثلا:

یئدی = یئددی

سگیز = سگگیز

دوقور = دوققور

ساقال = ساققال

باقال = باققال

حامال = حاممال + ...

کار و جینگیتیلی سس سیزلو

دیلیمیزین ۲۳ سس سیزله رینین بعضیسی کار، بعضیله ری ایسه

جینگیتیلی اولور.

کار سس سیزله ری تلفظ ائله ینده سس تئله ری غیر محسوس

شکیلده تیره بیر و نتیجه ده سس ائشیدیلیمیر، مثلا: پ - ف - ت - س

- ک - چ - ه - خ ... سسله رینده گؤروروک.

آما جینگیتیلی سس سیزله ری تلفظ ائله ینده سس تئله ری

معین درجه ده تیره بیر و سس ائشیدیلیمیر. نجه کی، ق - ل - م - ن - و

- غ - د - ز - ژ - گ - ج ... سسله رینی تلفظ ائله ینده گؤرورسوز.

دیلیمیزده سس سیزله رین چوخو جینگیتیلی دیر.

کار سسله رین چوخونون قارشیسیندا بیر جینگیتیلی

سس سیز واردیر. مثلا کار "پ" سه سی مقابلنده جینگیتیلی

"ب" سس سیزی، کار سس "ک" مقابلنده "گ" جینگیتیلی سی،

"ج" کاری مقابلنده "ج" جینگیتیلی سی واردیر.

کار و جینگیتیلی سسله ری و اونلارین قارشیلیق سسله رینی

جدولده گؤرورسونوز.

جینگیتیلی:

ق + ی + ل + م + ن + ر + ب + و + غ + د + د + ژ + ز + گ + ج

کار:

پ + ف + خ + ت + ش + س + ک + ج + ه

۲- "ئ" سەسینین مقابلیندە "ئ" سسلیسى وار. آشاغیداكى كلمه لردە

ائشیتدیییمیز کیمی:

ایلدیریم ← ایکی

ایشیق ← ایپ - ایت

قیز ← بیز

قیزیل ← ایز - بیز - سیز

۳- "و" سەسینین مقابلیندە "و" سەسى وار. بو كلمه لردە نظره چارپیر:

اودون ← اوکوز

اوغلان ← اورتوک

اونلار ← اون - اونلوک

چوخ ← کوچ

اوخ ← اولچ، ...

۴- "و" سەسینین مقابلیندە "و" سسلیسى واردیر. بو كلمه لره دقت

اندین:

اوزون ← اوزوم

اوشاق ← اوچ

اومود ← اوشومک

قولدور ← بوکوک

قورد ← اوز.

دېلېمىزىن دو ققوز سىلىسىنىن اوچو فقط كىلمە لەرىن بىرىنچى
ھىجاسىندا گەلر و قالانلارى كىلمە نىن ھىم اولى، ھىم اورتاسى، ھىم دە
سونوندا گەلر. بو سىسلىر "و" - "ؤ" - "ئ" دن عبارتدېر. آشاغىداكى
كىلمە لەرە دقت ائدىن:

۱- اوغلان - اولماق - قوروماق - بوغاز - سونرا - شور ...

۲- اولچىمىك - اوتورمىك - بويوك - كوك - گورمىك ...

۳- ائل - بئل - بئله - يئكه - گئرى - ائتمىك - گئتمىك ...

قىد اولونمايلىدىر كى، دېلېمىز دە اينجە "ئ" سەسىنىن

مقابلى اولان قالىن سىلى يوخدور.

دوداقلانان و دوداقلانمايان سسليلر

ديليميزين دوققوز سسليسى بير قالين - اينجه ليك باخيميندان
ايكي قسمته بۇلونور كي، يوخاريدا گۇردوك، بير ده اونلارين
تلفظونده دوداقلارين اشتراك انديب - ائتمه مەسى باخيميندان ايكي
يئره بۇلونور. دوداقلارين اشتراك انديب - ائتمه مەسینه گۇره
سسليهلرین ايكي يئره بۇلونمەسى بوندان عبارتدير كي، سسليهلرین
بعضيسيني تلفظ ائله ينده دوداقلار گيره له شيب بير آزايره لي چيخير.
بو سسليلر "و" - "و" - "و" - "و" دن عبارتدير. مثلاً بو كلمه لرده كي بو دۇرد
سسلينين تلفظونده دوداقلارين فعال اشتراك ائتمه مەسینه فيكير وئرين:

اويون - قويون - بويون - اوزوم - اوزوك - بويوك - كوك -
اوزون - اوچورتماق - بورون - بۇداق - اۇلكه - كۇلكه - اوتاق -
اوجاق - اوشاق.

بو سسليهلره دوداقلانان سسليلر دئيلير.

قالان بئش سسليميزي دئينده دوداقلار بي تفاوت و طبعي
حالدا كناردا دا ياناراق سه سين تلفظونده ابدا اشتراك ائتميرلر. بو
سسليهلر "آ" - "آ" - "ئ" - "ئ" - "ئ" دن عبارتدير. بو سسليهلره
دوداقلانمايان سسليلر دئيلير. بو كلمه لهرين دئيليشينه فيكير وئرين:

آنا - آتا - آذربايجان - آنا ديلم - آتماق - آچماق - آياق - باش -
ال - ديئرنالق ...

سلىلەرىن يوخارىدا گۇستردىيىمىز اىكى جور بۇلگوسونو،
 يعنى هم قالين و هم اينجه باخيمىندان، هم ده دوداقلانماق و
 دوداقلانماق باخيمىندان بۇلگوسونو آشاغىداكى جدولده
 گۇرورسونوز.

سلىلەرىن بۇلگو جدولى

اينجه	قالين	
ا - ه - ه اي - ي - ي ائ - ئ	آ اي - ي - ي	دوداقلانمايان
او - و او - و	او - و او - و	دوداقلانان

ھىجا نەدىر؟

بوتون دىللەردە اولدوغو كىمى، آنا دىلیمیزین دە سۆزلەرى بىر، ايكى و يا بىر نىچە ھىجىدان عبارت اولار. ھر بىر كلمە تلفظ اولوب دىيلىندە بىر و يا بىر نىچە قىسمتدە، بۆلۈمدە، پارچا - پارچا آغىزدان چىخار. مىثلا "ال" كلمەسى بىر دفعەدە، "آنا" كلمەسى ايكى قىسمتدە، "وطنىم" سۆزۈ اوچ بۆلۈمدە، "آذربايجان" سۆزۈ دۆرد حصەدە، دۆرد بىخىشە تلفظ اولوب آغىزدان چىخار. سۆزلەرىن بو پارچالارىنا ھىجا و فارسجا بىخىش دىيىرلر.

ھر كلمە نىچە دفعە، نىچە بۆلۈمدە آغىزدان چىخسا، بىر او قدر

ھىجىيا مالكدىر. مىثلا:

دىل - اتل - گۆز - بىل - سن - قاچ - بىل - يام - ارک - برک -

دىن ... سۆزلەرى بىر ھىجىلى،

يۇرد - وطن - تبرىز - آذر - انسان - قولاق - آغىز - غىرت ...

سۆزلەرى ايكى ھىجىلى،

ستارىخان - تىلىم خان - يۇردوموز - وطنىم - آزادلىق - ائىلدىرىم -

ايكىنجى ... سۆزلەرى اوچ ھىجىلى،

آذربايجان - ادبىيات - خىيابانى - قهرمانلىق - ابدىت - مىسلمانلىق ...

كلمەلەرى دۆرد ھىجىلى،

مسلمانلیغیم - آذربایجانلی - ادبیاتچی - وطن سئورلیک -
ثقه الاسلام - ... کلمه‌لری بئش هئجالی و سایره‌دیر.

آنا دیلیمیزین هئجالاری بیر، ایکی، اوچ و یا دؤرد سسدن
عبارت اولار. هر بیر هئجادا یالینیز بیرجه سسلی اولمالیدیر. هئجالاردا
بیر، ایکی و یا اوچ سس سیزده اولاییلر. هئجادا سسلی، چادیرین
اورتاسینداکی اساس دیرک و ستون کیمیدیر کی، هئجانین
وارلیغینین مرکزی، اساسی و کؤکودور. اگر هئجانین سسلیسی
دوشسه، هئجا پوزولوب آرادان گئدر.

آنا دیلیمیزین اصیل آذری - تورک کلمه‌له‌رینده، سس
ترکیینه گؤره، بئش جور هئجا واردیر. بونلار آشاغیداکیلاردان
عبارتدیر:

۱- تام آچیق هئجا: بو هئجا یالینیز بیر سسلیدن عبارت اولار، اؤزده
فقط سؤزلهرین لاپ اولینده گه‌لر. بو هئجالاردا سسلیدن قباق و
سونرا سس سیز - بیصدا اولمادیغی اوچون، هر ایکی طرفی
آچیق اولدوغو اوچون، اونلارا "تام آچیق هئجا" دئیرلر. مثلا:

آ - نا - آ - تا - ا - مک - ای - شیق - ای - لیق - ای - کی -
ای - گیت - ائ - له - او - او - دون - او - زوم - او - کوز -
او - زون - او - لاق - او - زوم - او - زور - او - پوش.

۲- آچیق هئجا: بو هئجالار اؤنجه بیر سس سیز - بیصدا و اوندان
سونرا گه‌لن بیر سسلیدن یارانیر. بو هئجالاردا سسلیدن قباق بیر

سس سيز - بيصدا اولدوغو و لاكين سسلينين سونراسى آچيق

اولدوغو اوچون، اونلارا "آچيق هنجا" دئيرلر. مثلا:

آ + نا - آ + تا - نه + نه - به + به - ده + ده - وه - وه - گه + نه - نه + ائ + له -
سه + له - با + جى - ده + ده - خا + لا - قا + لا - ما + لا - قو + لاق
- بو + لاق - چا + لا - با + لا - ...

۳- قاپالى هنجا: بو هنجالاردا اؤنجه بير سسلى و اوندان سونرا بير سس
سيز - بيصدا گه لير. بو هنجالاردا سسلينين قباق طرفى آچيق و
سونراسى بيصدا ايله توتولموش اولدوغو اوچون عاليمله ريميز اونلارا
"قاپالى (اؤرتولو) هنجا" آدى وئرميشلر. مثلا:

آت - آغ - ال - ايل - ائد + ديريم - ايت - ايل - ائل - ائل + چى -
اوت - اون - اون - اون - اون - اون - اون - اون - اون + لوق - ...

۴- تام قاپالى هنجا: بو هنجالاردا بير سسلى - مصوت
ايكى سس سيزين - بيصدانين آراسيندا گه لير. باشقا جور دئسك، بو
هنجالاردا اؤنجه بير سس سيز - بيصدا، اوندان سونرا بير سسلى و
نهايت سسلينين سونرا دا بير سس سيز گه لير. بو هنجالاردا سسلينين هم
قباغى، هم ده سونراسى سس سيزله توتولموش اولدوغو اوچون
اونلارى "تام قاپالى هنجا" آدلانديرميشلار. مثلا:

باغ - داغ - سن (سهن) - من (مهن) - بيز - ساغ - بال - گول - باش -
گؤز - توک - چك (چه ك) - سال - بوز - بوز - اس - لام -
دين + دار - آ + ذر (ذهر) + باى + جان.

۵- ایکینجی نوع تام قاپالی هنجا: بو نوع تام قاپالی هنجالار هامان دوردونجو نوع، یعنی تام قاپالی هنجالاردیر کی، سونلاریندا بیر سس سیز - بیصدا دا وار و بو ایکی بیصدانین بیری مطلق جینگیلیلی اولار، اؤزوده بو هنجا کلمه نین یالنیز سونوندا گه لر. مثلا:

دورد - قورد - سرت - درد - مرد - سورت - دارت - پورت -
 جۇ + مرد - هم + درد - ...

بو نوع تام قاپالی هنجالارین بیر نوعونون اولینده کی سس سیز - بیصدا اولمور. مثلا: آلت - اؤرت - اؤست - اؤلچ - ارک.
 بو هنجالار چوخ تنز پارچالانار و سون سس سیز آیریلار. مثلا: دؤر + دونجو - قور + دا - در + دی - ...

ایکینجی نوع تام قاپالی هنجالار گؤسترديمیز خصوصیتله ری ایله فارس ديلینده ده واردیر. مثلا: دوست - ایست - بست - چست - درست - مرد - کرد - برد - خورد - دوس + تم - بس + تم - بر + دم - خور + دم - ...

آهنگ قانونو

هر بير ديلين اؤزونه خاص سس قانونلاري اولدوغو كيمي، آنا ديليميزين ده اؤزونه مخصوص قانونلاري واردير. بو سس قانونلارينين ان مهمو و ان عموميسي "آهنگ قانونو" دور كي، آنادولو تور كجه سينده "سس اويومو كورالي" آدلانير.

ديليميزين آهنگ قانونو اولدوقجا گئيش، عمومي و هر طرفليدير. بو قانون ديليميزده بيردن بيره يارانمايشدير، بلكه نئچه مين ايل سوره سينده تدريجله فورمالاشيب، بوگونكو شكله دوشموشدور. مثلا ۲۸۰۰ - ۲۷۰۰ ايل بوندان قاباقكي باياتيلاريميزدان، يعني آلپ ارتونقائين اولومو مناسبتى ايله خلكيميزين قوشدوغو آغيلاردان گوروروك كي، او زامان، يعني فارسلارين افراسياب آدلانديرديقلاري آلپ ارتونقا زامانيندا، ۲۸۰۰ ايل بوندان اول، ديليميزين آهنگ قانونو بوگونكو كيمي كاميل و هر طرفلى دئيلدى و زامان كئچديكجه تدريجله كاميلله شيب و حال حاضيركي شكله دوشموشدور.

آهنگ قانونو نه دنمكدير؟

آهنگ قانونو چوخ ساده و اؤيرنمهي راحتدير. يوخاريدا گوردوك كي، ديليميزين ۹ سلسيسي، قالين و يا اينجه ليك

باخیمیندان ایکی یتره بۇلونور: دۇردو /آ- ئ- و- و/ قالین و بششی
/آ- ئ- و- و- ئ/ اینجه.

قاباقچا بونو دئیم کی، آهنگ قانونو یالیز آذری - تورک
کلمه له رینه عاید و عرب و فارسجادان آلیما کلمه له ری احاطه ائتمیر.
یعنی عرب و فارس دیلله ریندن دیلیمیزه کئچمیش کلمه له رین بیر
چوخو آهنگ قانونونا تابع دئییلدیر.

آهنگ قانونو

اگر هر بیر آذری - تورکی سؤزونون بیرینجی هئجاسینداکی
سسلی قالین اولسا، او کلمه نین سونراکی سسلیله رینین هامیسی قالین
اولار، اگر ایلک سسلی اینجه اولسا، سونراکی سسلیله رین هامیسی
اینجه اولار.

دئمک آنا دیلیمیزین سؤزله رینده قالین و یا اینجه سسلیله رین
بیر جنسدن اولماسینا آهنگ قانونو دئییلیر.

مثلا: "یا + زی + چی" کلمه سینده ایلک هئجا "یا" نین
سسلیسی "آ" قالین اولدوغو اوچون، اونون سونراکی ایکی
هئجاسینداکی "ئ" سسلیله ری ده قالیندیر. "اودونچولارین" سؤرونده
"او + دون + چو + لا + رین" بیرینجی هئجا "و" قالین اولدوغو اوچون،
بو سؤزون سونراکی دۇرد هئجاسینین بوتون سسلیله رینین ده هامیسی
قالیندیر.

"په تکچی / په + تک + چى / سۆزونون ايلک
 هئجاسينداكى سسلى "آ" اينجه اولدوغو اوچون، سونراكى ايکى
 هئجانين سسليله رى ده "آ + ى" اينجه دير. "ديلچى له ريميزين"
 سۆزونده / ديد - چى - له - رى - مى - زين / ايلک هئجانين / ديل /
 سسلىسى "ى" اينجه اولدوغو اوچون، او کلمه نين سونرا گه لن بئش
 هئجاسينداكى سسليله رين هاميسى اينجه دير.

دئمک آنا ديليميزده، آهنگ قانونونا اساسا، تورک
 کلمه سينين بيرينجى هئجاسينداكى سسلى سونراكى هئجالارين
 نوعونو، قالين و يا اينجه ليىنى تعيين ائدر، باشقا سۆزله دئسک، تورک
 کلمه له رينين هئجالارينداكى سسليله رين جنسىنى، نوعونو، قالين -
 اينجه ليىنى بيرينجى هئجانين سسلىسى معينلشديرر.

بو دئديکله ريميزدن بئله بير نتيجه چيخارتماق اولار کى،
 شيرين و سارسىلماز قانونلارى اولان آنا ديليميز - آذرى
 تورکجه سينين اؤز سۆزله رى مختلف، الوان، گؤزل و قيمتلى جواهيرلر
 و داش قاشلاردان دوزلميش ميشلسيز بويونباغيلار کيميدير، نجه کى،
 جواهيرلر و داش قاشلار معين ترتيب ايله دوزولمه سه لر، بويونباغى
 يارانماز، ائله جه ده سسليلر معين ترتيب و قايدا ايله دوزولمه سه لر
 آذرى سۆزله رى يارانماز.

بونو دا علاوه ائدک کى، آهنگ قانونو بيزيم ديليميزه
 مخصوص اولدوغو کيمى، هر بير ديلين اؤزونه خاص سس قانونلارى

واردیر. مثلاً فارس دیلینده سؤزلهرین چوخونون اساس حصه سینین
اؤزون و قیسا /قالین و اینجه / سسلیردن دوزلمه سی قانوندور و اؤزونه
خاص اینجه لیک و گؤزلییه مالیکدیر. نمونه اولاراق: دانشمندان،
گویندگان، شنوندگان، زندگانی، دیده بان، شهربانی، سایه بان،
کتابخانه، ارجدار، ...

“آردیجیلیق” یا “توالی” یا دا “سسیله رین بیرى - بیرینن آردینجا نئجه گلمه سی قانونو

آنا دیلیمیزده سسیله ره عاید اولان آهنگ قانونون نه دن عبارت اولدوغونو گۆردوک. هابئله صحبتله ریمیزده گۆردوک کی، آذرى - تورک کلمه له رینده “و” - “ؤ” - “ئ” سسیله رى یالنیز و یالنیز سۆزله رین بیرینجی هئجاسیندا گه لر و سونراکی هئجالاردا ابداء گلمز لر.

بو ایکی خصوصیتله برابر دیلیمیزین سۆزله رینده او چونجو خصوصیت ده واردیر. او دا بوندان عبارتدیر کی، اگر آذرى - تورک کلمه سینین بیرینجی هئجاسین سسیسی دوداقلانمایان اولسا /ایستر اینجه، ایستر سه قالین/ او کلمه نین سونراکی هئجالاریندا دوداقلانان سسلی /ایستر اینجه، ایستر سه قالین/ گلمز، آما اگر سۆزون بیرینجی هئجاسیندا دوداقلانان سسلی گلمسه /ایستر قالین، ایستر سه اینجه/ او سۆزون سونراکی هئجالاریندا هم دوداقلانان، هم ده دوداقلانمایان سسیلردن بیرى، ایکیسی و یا بیر نچه سی گه له بیلر.

اگر آنا دیلیمیزین دوز دانیشیب، دوز یازماغینی اؤیره نیب بیلیمک ایسته یین هر کس بو اوچ جهتی، یعنی آهنگ قانونو، “و” - “ؤ” - “ئ” سسیله رینین یالنیز کلمه نین بیرینجی هئجاسیندا کلمه سی

خصوصیتینی و ایندیجه شرح وئردیییم اوچونجو جهتی باشا دوشوب،
ذهنینه تاپشیرسا و عملی شکیلده اونو اجرا ائدیب یئرینه یئتیره بیلسه، او
شخص زحمتسیز دئییه بیلر کی، تورک - آذری سؤزونون بیرینجی
هئجاسینداکی سسلی معلوم اولسا، او کلمه نین سونرا گه لن سسلیله ری
هانسیلار اولاجاقدیر.

مثلا اگر تورک کلمه سینین ایلک هئجاسیندا "آ" و یا "ئ" سسلیله
ریندن بیرری اولسا، او کلمه نین سونراکی هئجالاریندا یالیز "آ"
و "ئ" سسلیله رینین بیرری و یا هر ایکسی گه له بیلر. مثلا بو کلمه له ره
دقت ائدین:

آتا - آنامیزین - آلماق - ساتیجی - یازیچیلیق - آتلاماق - آیلماق
- قارداشلیق - باشچیلیق - باجیلاردان - آیاقلاماق - آتلاماق -
آیلماق - آتماجا - قانماق - قالاق - قاچاق - قالدیرماق - قاچاقچی
- قاشیق - قاییق - ائلدیریم - ایشیق - ائلیق - ائلیغیم -

بوتون بو کلمه له رین بیرینجی هئجاسیندا یا "آ" یا "ئ" سسلیسی
گلدیسی اوچون، اونلارین سونراکی هئجالاریندا یالیز
دوداقلانمایان "آ - ئ" سسلیله ری گلمیش و هئچ بیر دوداقلانان
سسلی گلمه میشدیر.

اۇدۇنچولار - اۆزۈمچۈلۈك - اۆزگۈنچۈلۈك - اۋرتوكلر -
 اۆزگۈنچۈلر - اۋيۈنچۈلۈك - اۋغلانلار - اۋچماق - اۋدوزماق -
 اۋپوشمك - اۋپوشدورمك - قۇرباغا - بۇچاقلار - بۇيومك -
 كۆلنمك - كۆكلمك - قۇرولداماق - اۋغرو - اۋغورلاماق -
 سۇساماق - سۇروشماق - بۇغا - بۇغماق - تۇولاماق - قۇوالاماق -
 قۇلدور - قۇچاقلاشماق - قۇم - قۇھوم - كۆرك - اۋرپك - ...

بو كلملەر يىن ھامىسنا ياخشى دقت وئرسەنيز، گۇرەجكسىنيز
 كى، اونلار يىن بىرىنچى ھىجالار يىندا كى سىلىلر دوداقلانان اولدوغو
 اوچون اونلار يىن سونرا كى ھىجالار يىندا ھىم دوداقلانان، ھىم دە
 دوداقلانمايان سىلىلر گلەمىشىدەر.

اگىر بىر آذرى - تورك كلمەسىن يىل ك ھىجالار يىندا "آ - ە"
 يا "ئ" و يا "ئ" سىلىسى اولسا، او كلمە يىن سونرا كى سىلىلەرى يا "أ"
 يا "ئ" يا دا ھىر ايكىسىن دىن اولاجاقدىر. بو كلملەرە دقت ائىدىن:
 امكچى - اللشدىرمك - بللى - بللەمك - بئللەمك - ائلچىن -
 گىرىلەمك - تەلىسمك - پىسلەمك - بئلە - نەمەنە - ايكى -
 ايتەلەمك - بيت - بيتلەمك - چىلەمك - سرت - پەشەرى - جىن -
 چەلنگ - پەلنگ - يئل - بئللەمك - ...

”معاصر ادبی آذری دیلی /سس - صرف /“ کتاینین
۳۴- نجو صحیفه سینده کی جدولہ (آر دیجیلیق یا توالی جدولی)
مراجعه ائتسز^۳، گؤره جکسینیز کی، تورک - آذری کلمه سینین ایلک
هئجاسیندا ۹ سسلیمیز دن بیری گه لنده، او کلمه نین سونرا کی
هئجالاریندا هانسی سسلیر گه له جکدیر.

^۳ بو جدول سونرا کی صفحه ده ونر یلمیشدیر.

آردىجىللىق يا توالى جدولى

نمونهلر	سونراكى هئجالاردا گهله بيلن سسليلر	بيريىنجى هئجادا اولاندا	
ايشيكده كيلر + گئتىدىكجه + يئتىرمك + بنشىنجى اودونلوق + دوندورما + دوقوزونجو + دوداق اؤلكه لر + بۇلوشدورمك + توكولمك + چولچو	يـ - آ و - آ - يـ ۆ - ه - يـ	ا - ئ - ة ا - و - و ا - و - و	اولسده گهلنلر
آشاغى + ياراتماق + ياردىمچى + آغيز گهلىردىم + اكينچى + اندىرمك + ده مىرچى ايلدىرىملار + ايلغىملار + ايشىقلار ايكىمىز + بىزىنجىلر + بىشمك + گىرده + بىزلردن اوزاقلاشدىرماق + اوجالىق + اوتانچاق + تۇتماق اوشومك + سوروجو + اوزهرينده + گوزگو	آ - يـ ا - يـ يـ - آ و - آ - يـ ۆ - ه - يـ	آ ا ا - يـ - يـ ا - يـ - يـ ا - و - و ا - و - و	هر يئرده گهلنلر

کلمه‌له‌رین سون حرفی

تورک - آذری کلمه‌له‌ری نجه دئیلیب ائشیدیلیرسه، ائله‌ده یازیلار. دیلمیزده بیر سیرا ائله سؤزلر ده واردیر کی، اونلارین سون حرفی دانیشیقدا بیر جور و ادبی دیلده - یازیدا آیری جور اولار. بونا گؤره ده اونلاری بیلیمک لازمدیر. بو حاللار بونلاردان عبارتدیر:

۱- آخیری "غ"، "خ"، "ق" اولان آذری کلمه‌له‌ری.

اگر کلمه تک هنجالی اولسا، اونون آخیریندا یا "غ" اولار یا "خ". خلق نجه دئسه او دوزدور و ائله ده یازیلما لیدیر، سیز ده ائشیتدیینیز کیمی دئیرسیز و ائله ده یازماق لازمدیر. مثاللار:

الف: آغ - باغ - داغ - بوغ - دوغ - بوغ - دوغ - اوغ - ساغ - تاغ - بیغ - قیغ - زیغ - لاغ - یاغ -
ب: یوخ - اوخ - توخ - چوخ - میخ - تیخ - باخ - تاخ - آخ - یاخ - سوخ - شوخ - خووخ - خیشخ -

آما اگر کلمه ایکی و یا آرتیق هنجالی اولسا، اونون آخیری "خ" و یا "غ" کیمی تلفظ اولسا دا، ادبی دیلمیزده "ق" یازیلار، باخما یارق کی، دانیشیق دیلمیزین بعضی لهجه‌له‌رینده "خ" دئیلیر. مثاللار:

قاچماق - باخماق - توخماق - بارماق - یازماق - قایماق - وورماق -
دیرناق - قاتماق - قایقاناق - اوتاق -

۲- ایکنجی حال اوندان عبارتدیر کی، آنا دیلیمیزین مصدرله‌ری یا "ق" یا "دا" ک " حرفیله قورتارار. اگر مصدرین سسليله‌ری قالین اولسا، سون حرفی "ق" اولار، آما اگر سسليله‌ری اینجه اولسا، مصدرین سون حرفی "ک" اولار. مثاللار:

الف: وۇرماق - اۇنوتماق - قازماق - اۇدماق - قاچماق - اۇدلاماق - قالاماق - آنلاماق - یازماق - آلماق - ...
ب: گلیمک - گۆرمک - دۆزمک - اۆزمک - بۆزمک - سۆزمک - ییلیمک - سیلمک - اؤتمک - اؤپمک - ...

سون حرفین ده‌ییشه‌سی

آنا دیلیمیزین بیر سیرا کلمه‌له‌رینین سون حرفی معین شرایطده ده‌ییشر. بو حاللار آشاغیدا کیلاردان عبارتدیر:

۱- سۆزون سون حرفی "ق" اولسا، بو کلمه‌یه سسلی ایله باشلایان شکیلچی - پسوند قوشولاندا، "ق" حرفی ایکی سسلی آراسینا دۆشدویو اوجون "غ" سه‌سینه چئوریلر و "غ" دا یازیلار. مثلا:

بارماق ← بارماغیم

قۇناق ← قۇناغا

قۇلاق ← قۇلاغی

اۇتاق ← اۇتاغین

ياتاق ← ياتاغين

بولاق ← بولاغيز

ديرناق ← ديژناغى

ياناق ← ياناغى - ...

۲- سۇزون سون حرفى "ك" اولسا و بو كلمه يه سسلى حرف ايله باشلانان شكيلچى - پسوند علاوه اولسا، "ك" حرفى ايكى سسلى آراسينا دوشدو يو اوچون يا "گك" يا دا "ى" حرفينه چئوريلر و بئله ده يازيلار. ايندى داها چوخ "ى" شكلىندە دئيلير و يازيلير. مثاللار:

چۇرك ← چۇره گى = چۇره يى

ديلك ← ديله گى = ديله يى

كورك ← كوره گى = كوره يى

امك ← امه گى = امه يى

بيلك ← بيله گى = بيله يى

كۇپك ← كۇپه گى = كۇپه يى - ...

۳- آنا ديليميزده سونو "ت" حرفيله بيتن سۇزلەرين آخيري سسلى ايله باشلانان شكيلچى - پسوند علاوه اولاندا، بو "ت" ايكى سسلى آراسينا دوشدو يو اوچون "د" حرفينه چئوريلر و "د" يازيلار. مثاللار:

ايگيت ← ايگيدى

اونوت ← اونودار

كنچيت ← كنچيدى

قاچیرت ← قاچیردیر

گیزلت ← گیزله دیر

بوْشالت ← بوْشالدیر - ...

آمما اگر تک هنجالی کلمه نین آخیریندا "ت" حرفی اولسا، ایکی سسلی آراسینا دوشنده ده ییشمز و "ت" قالار و "ت" ده تلفظ اولار. مثلا:

آت ← آتی

یات ← یاتیر

ات ← اته

سات ← ساتار

بات ← باتیرام - ...

قید: یاددا ساхлаماق لازمدیر کی، بیر هنجالی اولان "ئت" و "گئت" فعلله رینین سون حرفی "ت" ایکی سسلی آراسینا دوشنده، استثنا اولاراق، "د" حرفینه چئوریلر و یازیلار. مثال:

ئت ← ائدیرم

گئت ← گئدیرم - ...

سسليلرله سس سيز حرفلەرىن ايلگىسى - علاقەسى

آنا دىلېمىزىن سسليلەرىلە سس سىزلەرى آراسىندا معین ایلگی
و رابطة واردیر. بو ایلگیلەرىن مەملەرى بونلاردیر:

۱- بىر تورک - آذرى سۇزونون ترکیبىندە "ق - خ - غ" حرفلەرىندىن

بىرى اولسا، او کلمەنىن سسليلەرى اساسا قالين اولار. مثاللار:

قىز - قىزىل - اوغلان - دوغماق - آغاج - چوخور - قۇناق -
تۇخماق - تۇخو - اوخ - يىغمالى - بوغما - قۇجا - ...

۲- بىر تورک - آذرى کلمەسىنىن ترکیبىندە "ك - گ" سسلەرىندىن

بىرى اولسا، او سۇزون سسليلەرى اساسا اينجه اولار. مثاللار:

بۇيوك - كىچىك - امك - بەلك - دىرك - گەمى - گلەك -
چكە - گۆل - كۆل - گەرك - گىرى - يىكە - تەكە - گەنە - ...

وورغو

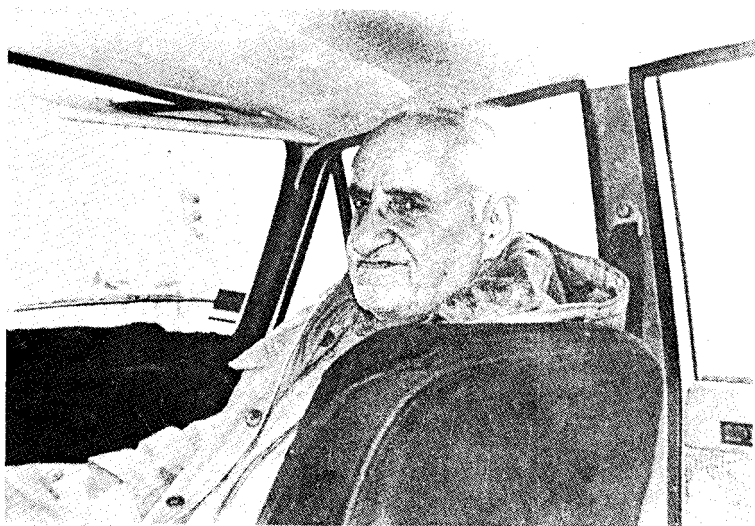
آنا ديليميزده بيردن آرتيق هنجاسى اولان سؤزلهري تلفظ ائندنه، هنجالارين هاميسى بير جور و عيني شدتله دئيلمز، بلکه اونلارين بيرى شدتله و برک دئيلر. بو برک تلفظ اولونماغا "وورغو" /فارسجا: تکيه/ و وورغو دوشن هنجايا "وورغولو هنجا" دئيرلر. مثلا: "دئيلم" سؤزونده ايکي هنجا وار و تلفظ زامانى ايکينجى هنجا "يم" برک - شدتله دئيلر. دئمک بورادا "يم" هنجاسى وورغولو هنجادير. مختلف ديللرده کلمه لرده کي وورغولارين يئرلهري جوريجور اولار و تئز - تئز ده بيشر، لاکين آنا ديليميزده سؤزلرده وورغونون يئري اساسا ثابتدير، او دا سؤزون سون هنجاسيدير. بو کلمه لهرين تلفظونه دقت ائدين:

آذربايجان - وطنيميز - بوغازيم - قارپيز - نه نه - يازيچيلاريميز - آناليق - آزادليق - دو مانليق - مزه لي - ملا نصرالدين - وورغون - ...
آما استئنا اولاراق آنا ديليميزده امر فعلله رينده وورغو

بيرينجى هنجايا دوشر. بو فعلله رين دئيلمه سينه ياخشى دقت ائدين:
قاجين - آلسينلار - آپار - يازين - اورتون - دؤبوشون - وورون ...
بعضا وورغونون يئريني ده بيشنده سؤز و جمله نين معناسى ده بيشر. مثلا: "گه لين قوناقلارى قارشيلاراق بويورون ايچه ري گه لين دئدى" جمله سينده بيرينجى "گه لين" اسمدير و وورغو آخيردا

دئيلمه ليدير، لاکين ايکينجی "گه لين" امر فعليدير و وورغوسو اولده
دئيلمه ليدير؛ اگر وورغولارين يئري عوض اولسا، جمله نين معناسی
باشا دوشولمز.

شکيلر

پروفیسور دوكتور زهتابی. شکیل ۱۳۷۶-نجی ایلهده اوستاد سید جمال ترابی طباطبایی
طرفیندن چه کیلمیشدیر.

۱۳۷۳-نجو ایلده دیل و تاریخ کلاسیندا چه کیلمیش شکیل. پروفنسونر دوكتور زهتابی و
ایکی اؤیرنجیسی: رضا همراز(ساغدا)، بهزاد آزر می(سولدا)

پروفیسور دوكتور زهتابی
شکیل ۱۳۷۳-نچو ایلده چه کیلمیشدیر.

دیلیمیزین دوزگون یازیب اوخوماسیندا اهمیتلی یرته صاحب اولان سس مبحثی بوکیتاب و کاستتین موضوعودور . رحمتلیک پروفئسوردوقتور زهتابی نین قلمه آلدیغی و دیلیمیزین سس بؤلومونو و یا یازی قایدالارینی احتوا اتدن بو اثر سایه سینده چوخ آز بیر زاماندا دیلیمیزین اصولی شکیلده یازیب اوخوماسینی اؤیرنمک ممکندور . کتابلار بیرلیکده اوخویوجویا سونولان کاستتده درس لر پروفئسور دوقتور زهتابی طرفیندن آنلادیلمیشدیر . بو مجموعه اولو اوستاد پروفئسور دوقتور زهتابی نین سه سی، ال یازیسی، بیر نتیجه شکلی و امضاسینا شامل اولاراق اونون سئولنه رینه بیر خاطره آلبومودور .

تبریز : اول خیابان طالقانی - جنب داروخانه رازی
 تلفن : ۵۵۵۵۳۹۳ همراه ۰۹۱۱۴۱۶۶۸۹۷

شابک : ۴-۹۶-۶۷۵۶-۹۶۴ ISBN: 964-6756-96-4

